

MIRKO RAGUŽ

**POČETCI PUČKOG ŠKOLSTVA U VOJNOJ KRAJINI –
USTAV ILIRIČESKE DEPUTACIJE ZA ILIRIČESKE
MALE ŠKOLE IZ 1776. GODINE**

Mirko Raguž
Ivana Lenkovića 24
HR 53270 Senj
mirko.raguz2@inet.hr

UDK: 373.3(495.5)"18"
Pregledni članak
Ur.: 2021-08-30

Sve do polovice 18. stoljeća malo se zna o školstvu u Hrvatskoj, posebice u Vojnoj krajini. Prije toga vremena postojeće škole bile su u rukama Crkve ili hrvatskoga plemstva. Mali je broj učenika pohađao takve škole, i to jedino ako su se pripremali za postati svećenicima ili za neka zanimanja od interesa vladajućih slojeva društva.

Prijelomni trenutak u razvoju školstva uopće u Austrijskoj carevini, pa tako i u Hrvatskoj, bila je Felbigerova reforma (1774.) nakon koje su se počele graditi školske zgrade, otvarati škole, primjereno obrazovati učitelji, pisati novi školski udžbenici i stvarati povoljniji status učitelja. U sve te školske inovacije uključivao se, iako s neznatnim zaostatkom, i onaj dio Hrvatske koju povijesno zovemo Vojna krajina. U početku je bilo teškoća, nepoznavanja i neprihvatanja bilo kakvih prijedloga o polascima djece u škole, ali su se, uz uključivanje istaknutih bolje obrazovanih pojedinaca pravoslavne vjeroispovijesti, postupno i u Vojnoj krajini mijenjale školske prilike. Donesen je i prvi pisani *Zakon za male srpske škole* koji je uz neznatne preinake i određena opiranja s vremenom donekle prihvaćen u svim dijelovima Vojne krajine.

Ključne riječi: pučko školstvo, učenici, ustav, zakoni, Vojna krajina

Uvod

Slična polazišta o počecima pučkoga školstva u Vojnoj krajini imaju Franjo Tićak u svojoj knjizi *Kratka poviest o razvitku pučkoga školstva u hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini* i službeni podatci u *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca godine 1895.*

U prvom slučaju Tićak¹ navodi i pita se "Je li obstojala prije ustrojenja krajiških pukovnija iole dovoljno uređeno školstvo, nije nigdje zasnježeno."

¹ F. TIĆAK, 1880, 6.

To se zasigurno odnosi na doba prije 1746. godine. U drugom primjeru prema službenim podacima sastavljenim prigodom milenijske izložbe u Budimpešti godine 1896. školstvo u Vojnoj krajini je "prije 16. stoljeća tamom obavijeno", dakle, slabo poznato i dobrim dijelom manjkavo u cijelosti sve do polovice 18. stoljeća.²

Područje Vojne krajine u prošlosti je za povjesničare uvijek bilo zanimljivo s posebnim naglaskom na analizu i utvrđivanje činjenica života i opstanka na tome području između polovice 16. i druge polovice 19. stoljeća. Stalne povremene migracije, povremeni odlasci i dolasci s graničnih područja prema Bosni i Hercegovini te česti sukobi s Osmanlijama činili su opće stanje vrlo nesigurnim. Biti "vojnici i težak" i uvijek spreman u očekivanju oružanih skoba nije osiguravalo minimalan duhovni razvoj i napredak. Nije bilo ni velikoga interesa vlastele sve dok carica Marija Terezija nije čvrsto stala iza modernizacije državnih institucija u skladu s trenutačnim težnjama suvremenih civilizacijskih tijekova u onodobnoj Europi, među kojima i nove organizacije cjelokupnog školstva u austrijskoj državi.³

U svim austrijskom područjima, a među njima i u Hrvatskoj, stanje osnovnoga obrazovanja je bilo u teškom položaju. U težnji za naseljavanjem krajiških područja iz Bosne, Hercegovine, Kranjske i Njemačke, odgađale su se sve napredne zamisli oko preustroja i unutarnjeg uređenja Vojne krajine. Doseljenicima i prebjecima dodjeljivala su se bolja polja, livade i pašnjaci samo da se zadrže i učvrste u predjelima Vojne krajine gdje je manjkalo stanovništva i osoba spremnih za borbu s Osmanlijama.⁴

Prve škole

Školstvo se diljem Hrvatske postupno počelo razvijati još u 14. stoljeću. Samostani su bili glavni nositelji prosvjećivanja i pismenosti među mladima. Skromni su podatci o školama sve do polovice 18. stoljeća⁵, a raspoloživi izvori prikazuju obrazovanost tadašnje djece vrlo nedostatnom i skromnom: "... odlukom cara Josipa II. ukinute su nekakve škole. Nu kakve su bile i kako bijahu uređene ne zna se. Ako su i obstojale sasvim malo uplivahu na obću naobrazbu krajišnika. Sjećam se njeke naredbe, izdane početkom obstanka Krajine, kojom

² *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca godine 1895.*, 1.

³ Ž. HOLJEVAC, 2002, 21.

⁴ M. BOGOVIĆ, 1994, 171.

⁵ *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895.*, 8.

se najstrožije nalaže svim častnikom, da bar svečanoj službi (parade) dojdju triezni zakrpane odore."⁶

Kada je carica Marija Terezija počela širiti pučku prosvjetu u svojoj državi, izdala je i za Vojnu krajini ovu naredbu: "Svaki podanik mora se naobraziti po svom zvanju i stališu tako da istom odgovara. Učiteljska mjesta imadu se natječajem popunjavati, a učitelji moraju biti podpuno naobraženi za svoje zvanje. Cielokupna obuka mora biti jednaka i udešena za praktični život. U seoskih učionah mora svako diete, ako je ikako moguće učiti osim katekizma još pisati i četiri vrste računa..."⁷

Stupanjem na snagu *Allgemeine Schulordnunga* u cijeloj Carevini mijenja se opće stanje u školstvu i opća naobrazba postaje raširena pojava na dobrobit mladih. Neke od naredbi i propisa dobro su prihvaćeni i u Vojnoj krajini. Tako nalazimo među službenim podacima od 1895. godine i ove otvorene škole: u Kamenici (1701.), Batajnici (1708.), Bežaniji (1715.), Molovinu, Irigu i Petroviću (1730.), Hrtkocima (1734.), Kuzminu (1739.), Subotištu (1742.), a u Grku, Gabošu, Mirkocima i Jarmini (1750.).⁸ Neke se spominju samo kao postojeće, no briga o njima nije postojala.

To stanje najbolje opisuje vrhovni školski upravitelj Urtoš Nestorović⁹ u svojem pismu upućenom Kopitaru u kome piše: "Prve srpske osnovne škole u ovim krajevima bijahu tako jadno uređene da jedva zaslužuju ime škola. Cijela nastava bila je ograničena na čitanje 'Časlovca' i 'Psaltira' te na nauku u orto i kaligrafiju. Pa i ova bijaše vrlo nepravilna i izvođena prema štampanim knjigama. Uputa u računstvu bila je također neshodna. Sva druga nastava za omladinu istisnuta je iz škole..."^{9a} Kvaliteta učenja i poučavanja nije se mogla očekivati očekivati s obzirom na siromašno znanje učitelja koji su radili u tim školama. Odnos prema njima bio je nehuman, često kao da su sluge, a gospodari njihovi pretpostavljeni – u ovom primjeru mjesni župnici, koji su nadzirali rad u školama. Obično su radili u neprimjerenim uvjetima i učionicama. Primjerice,

⁶ F. TIČAK, 1880, 6–7.

⁷ F. TIČAK, 1880, 7–8.

⁸ *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895.*, 9.

⁹ Urtoš Nestorović (Budim, 1765. – Budim, 1825.) srpski je filozof, pravnik, pedagog i osnivač prve srpske Učiteljske škole. Godine 1810. Nestorović je imenovan za vrhovnog nadzornika svih pravoslavnih škola u monarhiji. Kao vrhovni školski nadzornik, obilazeći pravoslavne škole po Budimskoj eparhiji, Slavoniji, Srijmu, Baranji, Bačkoj i Banatu utvrdio je stanje škola i njihovu opremljenost te stručnost kadrova. Rezultati su poražavajući posebice u pogledu obrazovanja učitelja. (A. CUVAJ, 1910, 550)

^{9a} A. CUVAJ, 1910, 550.

u jednoj karlovačkoj školi učitelj je poučavao učenike u jednoj vojarni. Takvo stanje traje sve do 1770. godine. Otada se sve više posvećuje pažnja uređenju školskih prostora i izobrazbi učitelja. Nedostajali su obrazovani i stručni učitelji, ali se i to počelo postupno popravljati u cijeloj državi.

Godine 1764. godine carica Marija Terezija naredila je da se u Vojnoj krajini zaposle *Schulmeisteri*, učitelji njemačke narodnosti. Ti su učitelji bili vrlo dobro plaćeni, ali nisu rado ulaziti u tu službu zbog čestih upada Turaka. Stoga su se javljali kojekakvi nesposobni učitelji, često sumnjivih moralnih kvaliteta.¹⁰ Opet, pak, s druge strane krajišnici nisu bili skloni školovanju svoje djece zbog određenih obveza prema školi, kao i njemačkoga jezika koji su učenici morali učiti i svladavati na samom početku. Dakle, krajiške škole bile su u početku njemačke i nastava se držala na njemačkom jeziku, a vjeroučne osnove i služba u rimokatoličkoj crkvi na latinskom jeziku. Jedino su se u Senjskoj biskupiji u svečanim zgodama crkvenoslavenskim jezikom služili onodobni svećenici. Kod grkoistočne vjeroispovijesti učenici su se poučavali na materinskom jeziku jer su u Crkvi slušali Sveto pismo i evanđelje na materinskom jeziku. Tu se već naziru prvi počeci dvojakih kriterija i pristupa u učenju i poučavanju učenika u krajiškim elementarnim školama. Jedini razlog tom zaziranju "bio je tuđi jezik".

Zakon za srpske narodne osnovne škole

Zbog navedenoga stanja u školama, a i na temelju preporuka vladinih savjetnika, koji su obilazili škole diljem Austrijske carevine, da obrazovanje mladeži koristi ne samo podanicima već i Crkvi i državi, carica Marija Terezija odlučila je osnovati i kod Ilira istočne crkve seoske škole te je naredila njihovim vladikama da pomažu i unapređuju osnivanje škola. Godine 1776. uputila je *Iliričeskom regulamentom od 2. siječnja 1777.* svim vladikama istočne crkve neka to čine na isti način na koji čine "i Iliri u Banatu".¹¹

Pripremajući najavljenju *Iliričesku deputaciju* i ustrojstvo pučkih škola trajalo je dugo pa je obećano uređenje škola za srpske narodne škole proglašeno tek 2. rujna 1776. pod nazivom *Ustav iliričeske deputacije od 2. studenoga 1776. za iliričeske male škole.*¹² To je bio prvi pisani zakon za srpske narodne osnovne škole. Imao je 31 članak školskih propisa, stoga je i tako važan u povijesti početaka pučkoga školstva u Vojnoj krajini. Naređeno je grčko-unijatskim biskupima da

¹⁰ V. BALENOVIĆ, 1934, 7.

¹¹ A. CUVAJ, 1910, 551.

¹² A. CUVAJ, 1910, 551.

škole marljivo nadgledaju i otklone određene nedostatke. Uz to, izdan je i nacrt školskoga reda, dostavljen svakom grko-nesjedinjenom biskupu da ga svatko prema svojim prilikama prilagodi. Na početku ovoga zakona stoji "zaključili smo taku nastavu (za trivijalne srpske škole) u onim neunitskim trivijalnim školama tamo, gdje se ona još ne nalazi, uvesti, a gdje je uvedena, popraviti i početak u tome učiniti u provincijalnom predjelu *Našega temišvarskog Banata*".

Ovakav uvodnik potpuno je u suglasju s *Allgemeine Schulordnungom* u kome se ističe najprije osnivanje trivijalnih škola u svim mjestima. I u jednom i u drugome dokumentu stoji sličan zaključak potrebe za elementarnim školama. *Allgemeine Schulordnung* traži da se u svakom mjestu gdje je župna crkva ustanovi trivijalna škola, a *Ustav* da "uz svaku pravoslavnu parohijalnu crkvu imala se osnovati trivijalna srpska škola."¹³

U skladu s *Općim školskim redom* nastavlja se po stavkama i u *Ustavu*. U sljedećemu članku naređuje se pravoslavnim Srbima da ondje gdje nemaju svoje parohije, a gdje je samo rimokatolička župa, pravoslavna djeca polaze rimokatoličku školu, a gdje nema niti jedne niti druge parohije, moraju djeca polaziti pravoslavnu ili rimokatoličku najbližu školu. No, ako je škola u mjestu, pravoslavna djeca mogu polaziti rimokatoličku školu.¹⁴ Ovdje je naglasak na *mogu* i u tome slučaju se ne smije praviti nikakva razlika među djecom, a u vrijeme rimokatoličkoga vjeronauka pravoslavna djeca mogu izaći iz škole. To propisuje članak 4. s napomenom da se ne smiju koristiti knjige koje sadrže vjerska pitanja. Navedene postavke pridonose unapređenju školstva u cjelini u čitavoj Vojnoj krajini, od izgradnje novih školskih zgrada pa sve do ujednačavanja uvjeta svim polaznicima bez obzira na vjeroispovijest i naciju.

Kada je u pitanju stručni kadar, i tu su predviđene kvalitetne mjere. Tako člankom 11. općine dobivaju pravo da većinom glasova biraju one učitelje koji imaju položeni ispit pred školskim direktorom, a oni bez svjedodžbe o učiteljskoj sposobnosti ne mogu biti izabrani za učitelja. Također, istim člankom zadan je okvir školskoga poučavanja u kome učitelji i njihovi pomoćnici moraju poučavati djecu čitanju, pisanju, računu i vjeronauku. K tome se učitelji i njihovi pomoćnici upućuju na metodiku poučavanja kojom će učenici na lakši način stjecati nova znanja. Prema članku 13. toga *Ustava* izričito se zahtjeva od učitelja da svoje učenike poučavaju na jasan i jednostavan način. Učiteljem u Krajini može biti samo osoba koja je "grčkoneunitskoga zakona". Samo u nedostatku takvih učitelja može raditi i osoba rimokatoličke vjere, a nikako "druge vjere".

¹³ A. CUVAJ, 1910, 552.

¹⁴ A. CUVAJ, 1910, 552.

Svećenici mogu poučavati djecu samo u oskudici svjetovnih učitelja. Nadzor nad učiteljima imao je školski ravnatelj koji je o njihovim sposobnostima izvještavao školsku komisiju. Člankom 18. predviđeno je nagrađivanje učitelja: "Svakom učitelju imade se dati na uživanje dva lanca livada, dva lanca oranica a osim toga i pristojna plaća, bilo u novcu, bilo u deputatu". Članak 19. propisivao je i predmete koji će se poučavati u školi, i to čitanje štampanih i rukopisnih slova u narodnome jeziku, pisanje, račun i "hrišćanski" nauk. Posebice je naglašena zasluga učiteljima koji su poučavali djecu njemačkom jeziku. U članku 24. određeno je da djeca uče molitve, crkveno pjevanje kao i druge običaje pri vršenju bogoslužja. Zakonom je predviđeno i vrijeme održavanja nastave. Ljeti se nastava održavala od 7 do 9 sati, a zimi od 8 do 10 sati. Poslijepodne je nastava predviđena od 13 do 15 sati. Polazak djece u školu bio je s navršenih šest godina života, a njihov popis obavljali su svećenici iz svojih knjiga. Posljednjim, 31. člankom, predviđeno je jednomjesečno ili tromjesečno posjećivanje i kontrola škola koje su radili svećenici, knez parohije i episkop. Na kraju bi se najboljim učenicima dijelile i novčane nagrade za što je carica Marija Terezija odvajala 5000 forinti godišnje. Spomenute odredbe donekle su unaprijedile krajiško školstvo i stvorile podjednake uvjete za izobrazbu djece i mladeži u svim državama Austrijskoga carstva. U Beč su se slali posebno sposobni učitelji "da nazoče pripravnome tečaju koji je održan za proučavanje načina obučavanja u normalnoj školi bečkoj, koji se način imao preudeliti prema lokalnim prilikama i za banatske škole."¹⁵ U okviru organizacije spomenutih učitelja javljaju se i poznata imena, među kojima ističemo Teodora Jankovića¹⁶. On je prvi pravoslavni intelektualac koji je položio propisani ispit iz metodike, a kasnije je i imenovan za vrhovnog školskog ravnatelja za cijeli velikovaradinski okrug.

¹⁵ A. CUVAJ, 1910, 557.

¹⁶ Teodor Janković rodio se u Kamenici 1741. godine, a umro u Petrogradu 1814. Pučku školu završio je u svojem rodnome mjestu, a gimnaziju u Sremskim Karlovcima. Mladog i talentiranoga Teodora Jankovića šalju na daljnje školovanje u Beč, uz pomoć episkopa Vićentija Jovanovića o njegovu trošku, da ondje na sveučilištu dovrši filozofske znanosti. Kada je carica Marija Terezija podržala Felbigerovu reformu, pozvani su brojni sposobni učitelji iz cijele Carevine na pripralni tečaj za proučavanje načina obučavanja u normalnoj bečkoj školi. Pozvan je i Janković koji je zdušno prihvaćao sve nove metode koje se mogu primijeniti u "iliričeskima školama" i prevodio različite školske knjige potrebne za te škole. Nakon završetka pedagoškoga tečaja Janković postaje vrhovni ravnatelj svih srpskih i romanskih škola u Banatu. Napisao je prvi metodičke upute za Srbe. Napisao je na crkveno-slavenskom jeziku knjigu *Pučka knjiga potrebna učiteljima iliričeskima (srpskim) neunitskih malih škola* koja je tiskana o državnome trošku. Zdušno se zalagao za pisanje knjiga ćirilicom. Za velike zasluge u školstvu carica Marija Terezija dodijelila mu je visoko priznanje uvrstivši ga u red plemića s pridjevkom "Mirijeovski" po mjestu u Srbiji odakle potječe njegova obitelj. (A. CUVAJ, 1910, 556–558).

Janković je dosljedno provodio spomenuti *Ustav*. Svoje zauzimanje usmjerio je na gradnju škola, učiteljskih stanova, opremanju učionica, opskrbi školske djece knjigama i sl. Jednako tako nastojao je unaprijediti stručni položaj učitelja, što je bilo propisano ovim *Ustavom*. Napisao je prema njemačkome i priručnik za učitelje trivijalnih škola na crkveno-slavenskome jeziku *Ručna knjiga potrebna učiteljima srpskih malih škola*, koja je tiskana o državnome trošku. Zdušno se zalagao za korištenje ćirilice u trivijalnim školama i knjiga na ćirilici.

Zaključak

Zbog svojega zemljopisnog i strateškog položaja Vojna krajina imala je početnih teškoća u osnivanju škola i širenju pismenosti. Ponajprije nesigurnost, migracijske aktivnosti i stalna očekivanost sukoba s Osmanlijama nije dopuštala stvaranje preduvjeta za obrazovanje. Neimaština i nepovjerenje prema vladajućim strukturama vojnokrajiškom "vojniku i seljaku" ostavljali su premalo prostora za razvoj školstva.

No, s vremenom se odnosi mijenjaju i usklađuju s drugim dijelovima hrvatskih krajeva. Naponi i prijedlozi oko novoga ustroja školstva počinju se osjećati i kod krajišnika unatoč dotad brojnim neprihvaćanjima i neslaganjima s aktualnim vlastodršcima i pojedincima koji su uz velike napore radili na širenju školstva. Tomu je pridonio i spomenuti *Ustav* u kome su naznačene promjene i poboljšanja djelovanja postojećih i otvaranja novih škola te suradnje pojedinih onodobnih pravoslavnih intelektualaca. Unatoč stalnom opiranju i neprihvaćanju svega što je dolazilo od aktualnih vladajućih struktura, krajišnici su gotovo uvijek spremno surađivali sa srpskom pravoslavnom crkvom kao jedinim uzorom njihova duhovnog napretka, što je uostalom i odredilo glavne smjernice kulturnog djelovanja i elementarnog školstva.

Literatura

- Vid BALENOVIĆ, *Školstvo u Lici do razvojačenja Vojne krajine*, Lički kalendar, Zagreb, 1934.
- Mile BOGOVIĆ, Sadržaj izvješća Senjsko-modruških biskupa u Rim od 1602.-1919. godine, *Senjski zbornik*, 23, Senj, 1996, 161–196.
- Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Zagreb, 1910.
- Željko HOLJEVAC, *Gospić u Vojnoj krajini*, Zagreb, 2002.

Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895., Zagreb, 1896.
Franjo TIČAK, *Kratka poviest o razvitku pučkoga školstva u hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini od najstarije doba do danas*, Zagreb, 1880.

THE BEGINNINGS OF PUBLIC EDUCATION IN THE MILITARY FRONTIER -
*THE CONSTITUTION OF THE ILLYRIAN DEPUTATION FOR THE
LITTLE ILLYRIAN SCHOOLS FROM THE YEAR 1776*

Summary

Until the middle of the 18th century, little was known about education in Croatia, especially in the Military Frontier. Before that time, the existing schools were in the hands of the Church or the Croatian nobility. A small number of students attended such schools, and this was only if they were preparing to become priests or for some occupations of interest to the ruling classes of society.

A turning point in the development of education in the Austrian Empire in general, including that in Croatia, was the Felbiger Reform (1774), after which school buildings began to be built, schools were opened, teachers were adequately educated, new school textbooks were written and a more favourable status for teachers was created. Also included in all these educational innovations was that part of Croatia that we historically call the Military Frontier, although after a slight lag. In the beginning, there were difficulties, a lack of knowledge and the non-acceptance of any proposals about children going to school, however, with the inclusion of prominent better-educated individuals of the Orthodox faith, school conditions gradually changed in the Military Frontier as well. The first written *Law for small Serbian schools* was also adopted, which, with minor modifications and a certain resistance, was eventually accepted to some extent in all parts of the Military Frontier.

Keywords: public education, students, constitution, laws, Military Frontier